

Taigan ja tundran myyttiset eepokset

LAURI HARVILAHTI

Taigan ja tundran myyttiset eepokset

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA • 2026

PL 259, 00171 HELSINKI • TIEDEKIRJAT@FINLIT.FI

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden
Seuran nimeämien
asiantuntijoiden tarkastama.

SKS:n julkaisujen kokoelma
kuuluu Unescon kansalliseen
Maailman muisti -rekisteriin.

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN TOIMITUKSIA 1512

© 2026 Lauri Harvilahti ja SKS

Kansi: Eija Hukka | Sarja-asu: Emmi Kyytsönen

Kannen kuva: Vuorensolan korkeimmalle kohdalle sidottuja jalama-nauhoja
Altailla. Lauri Harvilahti 1996.

Taitto: Maija Räisänen | Sarja-asu: Timo Numminen

EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-952-427-019-9 (nid.)

ISBN 978-952-427-020-5 (EPUB)

ISBN 978-952-427-021-2 (PDF)

ISSN 0355-1768 (nid.)

ISSN 2670-2401 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/skst.1512>

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä,
ellei toisin mainita. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>)

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
<https://doi.org/10.21435/skst.1512>
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Sisällys

Alkusanat 12

Kiitokset 19

1. JOHDANTO 21

Etnokulttuurisen poetiikan metodologian taustaa 21

Teoksen rakenne ja lukujen tiivistelmä 24

Myyttiepiikka kertomaruouden lajina 29

Itäeuraasialaisen myyttiepiikan tunnuspiirteitä 30

Suullisesta kertomaruoudesta kirjalliseen epiikkaan 34

Siperian runokulttuurien merkitys eepostutkimukselle 39

Etnokulttuurisen poetiikan perusta: Itä-Euraasian varioiva maailmankuva 40

Maailman alku ja myyttinen epiikka 41

Myyttinen epiikka ja jumaluudet – vertaileva näkökulma 42

E. M. Meletinskij'n vertaileva strukturaaliteologia 46

Itäeuraasialaisen epiikan pääalueet vertailevassa kontekstissa 49

Turkkilais-mongolialaisen epiikan areaalinen jako 49

Metsäseutujen pyyntikulttuurin myyttiset jäljet 51

Kaukoidän arktisten pyyntikulttuurien myyttiperinteet 54

Itäeuraasialaisen myyttiepiikan tutkimushistoriaa ja vertailevaa metodologiaa 57

Suomalaisten tutkijoiden panos Siperian vertailevan tutkimuksen kehitykseen 58

Komparativistit ja luonnonmyyttisen koulukunnan edustajat 60

Poliittiset karkotusvangit edistyksellisinä etnografeina 64

Kaksikieliset tieteelliset tekstijulkaisut ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran esikuvallisuus 66

Uralilais-altailainen vertaileva hypoteesi 68

Esimerkkejä epiikan ja šamanismin tutkimuksesta 1900-luvun Venäjällä ja Mongoliassa 72

Eepostutkimus Neuvostoliiton oloissa 74

Varhempien tutkimuskysymysten nykytilanne ja uudempi tutkimus 77

Myyttiepiikan kenttätutkimusta ja teoriaa 82

Varhaiset teoriat ja kuvaukset itäeuraasialaisen epiikan tuottamisesta 83

Parallelismi-käsitteen historia – kielen ja mielen etnopoetiikkaa 87

Roman Jakobson etnopoettisen koulukunnan innoittajana 89
Komposition tuottaminen esitystilanteessa: suullisen epiikan
formulateoria 91
Venäläisen historiallis-kollektiivisen poetiikan vastaveto 94
Teemoista variaatioon 96
Suullisen epiikan formulateorian kehitys kohti kognitiotieteitä 98
Kokonaisyksiköt ja multiformit 99
Muistinvaraisuus, perinneriippuvuus ja traditioiden erot 103
Tiradi eli esitysjakso 104
Sosiolingvistiikka ja performanssiteoria 107
Rekisteri ja etnokulttuurisen poetiikan ilmiasu 109
Immanent Art ja idiomaattisuus 111
Etnokulttuurinen poetiikka, kenttätyö ja tulkinta 112
Etnokulttuurinen poetiikka vastaan Hymesin etnopoetiikka 115

2. ETELÄSIPERIALAINEN MYTTIEPIIKKA 118

Katsaus altailaisen epiikan laulullisiin esitystapoihin 122
Kay-laulutyylit 123
Eppinen runo *Maaday-Kara* Elbek Kalkinin esittämänä 125
Rytminen resitatiivi esitystapana 132
Altailaisen laulettu myyttiepiikan poeettinen rekisteri 136
Altailaisen mitallisen epiikan poetiikkaa: Aleksej Kalkinin esittämä
Oči-Bala -runo 142
Oči-Bala -runon etnokulttuurinen sanasto ja säeparallelismi 144
Maan ja taivaan napa – leksikaalinen parallelismi 146
Maailmanvuoret ja taivaanvalot 149
Maailmanvirta ja pyhä vuori 152
Kahden eriaikaisen runoversion variaatiot Aleksej Kalkinin esittämänä 153
Aleksej Kalkinin *Oči-Bala* -runon äänitallenne vuodelta 1984 154
Vuorenjumalat ja perinnäiset merkitykset 157
Kuun kumottamaton, päivän paistamaton 163
Esitysjaksot ja multiformit altailaisen epiikan kompositioyksikköinä 165
Kuolinratsu ja sielunkumppani 165
Multiformi 1. Ratsun seisahtuminen kuolemanvaaran uhatessa 167
Multiformi 2. Sankarit valmistautuvat kysymään neuvoa ratsultaan 172
Multiformi 3. Siivekäs ratsu ja sielunkumppani 173
Kuusiipiset linnut ja haarajalkaiset eläimet jättävät pesänsä – auringon ja
kuun silmän peittyä 176

Arkaaiset metsästystiradit ja multiformit 180
Tulikasvoinen sankari 186
Altailaisen resitatiivisen epiikan poetiikka. Tabar Čačijakovin esittämä
Kan Altin -runo 189
Tabar Čačijakov runonlaulajana 189
Kan-Altin -runon tiivistelmä 191
Vuonna 1997 tallennettu *Kan-Altin* -versio 193
Kan-Altin -runon aloitus: sankarin nimeäminen ja alkutilanteen
kuvaus 194
Kan-Altin -runon prosodiaa ja poetiikkaa 202
Säeparinkerto ja määreketjukerto 204
Leksikaalinen toisto ja korosteinen intonaatio 206
Prosodin emfaattinen toisto esitysjaksojen markkerina: polyptoton 208
Rinnasteiset sanaparit ja sanantoisto poeettisina keinoina 210
Sanantoisto 213
Paratagmat ja binomit 215
Muistin konservatiivisuus vastaan variaatio 216
Suullisen kerronnan pitkä muisti. Muinaisturkkilaisten kivistä kirjoitusten ja
Mongolien Salaisen Historian kansanperinnevaikutteet 219
Mitä ovat muinaisturkkilaiset kivistä kirjoitukset? 221
Kivinen prosodia. Painokas binomien ja polyptotonin käyttö
muinaisturkkilaisissa kivistä kirjoituksissa 224
Ilmansuunnat ja parallelismi muinaisturkkilaisissa kivistä kirjoituksissa 227
Allitteraatio ja morfosyntaktinen toisto muinaisturkkilaisissa
kirjoituksissa 229
Hehkuvakasvoiset viholliset muinaisturkkilaisissa kivistä kirjoituksissa 235
Polyptoton *Mongolien Salaisessa Historiassa* 238
Mongolien Salaisen Historian määreketjukerto 240
Juonirakenteet ja kerronnalliset kokonaisuudet 244
Syklinen kerronta eteläsiperialaisessa epiikassa 245
Varustautuminen ja lähtö 247
Maailmanvuori ja maitojärvi arkaaisina mytotooppeina 249
Maaginen soitto 254
Sankarin paluu, pidot ja vaarasta tiedottaminen 257
Sankariuni ja sielunuolet 258
Taistelukuvausten syklit 261
Sankarin voimakas tunnetila ja muodonmuutos taistelukuvauksessa 264
Kurkkulaulu sotahuutona 271

Kosintarunot 272

Katan-Koo, veijariteemoja sisältävä kosintaruno 273

Maaday-Kara runon kosintajakso 275

Mongolialainen kosintaruno *Pyhä ruhtinas Jangaraee-kaani* 278

Kalevalaiset kosinta-aiheiset runot 281

Ain Šain Šikširge – altaista šamanistista myyttiepiikkaa 284

G. N. Potaninin keruutyön kulttuuripoliittinen konteksti 285

Ain Šain Šikširge -runon sisältö 290

Ain Šain Šikširge -runo eteläsiperialaisen šamanistisen epiikan kuvastajana 300

Myyttiepiikan ja šamanistisen maailmankuvan vuorovaikutus 307

Myyttinen epiikka, šamanismi ja apuhenget 309

Katsaus šamaanien matkojen kuvauksiin 310

Myyttiepiikan sankarien maailma šamanististen kuvausten analogiana 318

3. ITÄSIPERIALAINEN MYTTIEPIIKKA 321

Jakuuttien *oloŋho*-epiikka 321

Er Soĝotoh, yksin syntynyt mies 322

Er Soĝotoh -runon muunnelmista 325

Arktisia arkaaisia juonirakenteen elementtejä 327

Jakuuttiepiikan esitystyyli 329

Resitatiivinen *oloŋho*-tyyli 330

Jakuuttien laululliset *oloŋho*-tyylit 333

Alisen maailman olentojen monologit 339

Jakuuttiepiikan poetiikkaa 342

Runokielen varioiva tulkintahorisontti 347

Paradigmaattiset klusterit ja määreketjuketto jakuuttirunoudessa 350

Jakuuttien *Sūŋ Jaasīn* -runo 358

S. V. Jastremskij jakuuttien *oloŋhojen* kerääjänä 359

Sūŋ Jaasīn -runon sisältö 360

Sūŋ Jaasīn -runon tulkintaa 376

Evenkien *nimŋakaan*-epiikka 378

Nimŋakaan-epiikan poetiikkaa 379

Evenkien epiikan laululliset jaksot 383

Evenkirunojen kompositiosta 389

Siperian arkaisten perinteiden sankarittaret ja matriarkaatti 397

Veijarihahmoja ja sielunvaihtajia – paleoaasialaista *trickster*-epiikkaa 402
Korppi demiurgina, kantaishänä ja veijarihahmona 405
Korjakkien kosintatarina ja päivänpäästöaihe 408
Vanhan ja uuden mantereiden yhteisiä aiheita 415
Arktisten *trickster*-tarinoiden tunnuspiirteitä 417

4. ITÄEURAASIALAINEN SIELUEEPOS 425

Sielukäsitykset itäeuraasialaisen myyttiepiikan keskiönä 426
Sielujen muuntautumistaistelu 427
Kätkeytyvä sielu ja piilotetut taivaanvalot Koillis-Aasiassa ja
Luoteis-Amerikassa 436
Sielukategoriat 445
Kut-sielu ja elämänvoima 450
Muita itäeuraasialaisia sielukäsityksiä 455
Sielun kohtalo kuoleman jälkeen ja uusi elämä 459
Elämänlanka 463
Vesi, sielu ja luominen 467
Paleoaasialaisten kansojen sielukäsitykset ja henkimaailmat 470
Jukagiirien tarinat šamaaniensielujen taisteluista 472
Jukagiirien šamanistinen ruumiinpalvonta 475
Paleoaasialaiset sielukategoriat 478
Uurit ja sielut 480
Pyhät hevosurit 484
Kaukoidän poro- ja koiraurit ja tarinat ihmisuhreista 494
Kahden samanlaisen olennon motiivi. Parillisuus ja samanlaisuus
šamanistisessa kulttuurissa 498
Kohtalonkäet 503
Kaksipäiset rummun kahvat ja kotijumalat 508
Šamanistiset monipäiset ja -jalkaiset apueläimet ja esineet 512
Lukusymboliikka ja muuntuneen tietoisuuden tilat 515

5. TAIGAN JA TUNDRAN MYTTIEPIIKAN ETNOKULTTUURINEN MAAILMANKUVA 520

Etnokulttuurinen poetiikka yhteenvedona 522
Mytotooppinen kerronta ja etnokulttuurinen mytopoetiikka 528
Arkaaiset itäeuraasialaiset runot ja kalevalainen epiikka 530
Eriajakauden käsitysten amalgaami – kansanuskon ja kirjauskuntojen
vuoropuhelu 534

Kalevalaisten perinteiden yleiseuraasialainen pohjavirtaus?	536
Kalevalaisten runojen kollaaširakenne	542
Kalevalaisten perinteiden etäparalleelit	544
Kulttuuri- ja kielirajat ylittävä perinnepohja	546
Siperialaisen myyttisen maailmankuvan etnokulttuuriset markerit	548
Sankarin kotiseutu myyttiepiikan kerronnan keskiönä	549
Vertikaaliset maailmat	552
Horizontaaliset tuonpuoleiset maailmat vertikaalisten ulottuvuuksien täydentäjinä	558
Maailmojen kohtaaminen	561
Epilogi. Itäeuraasialainen maailmanpuu ja hevospaalu	
563	
Liite 1. Lyhyt selostus teoksessa mainituista kansoista ja kieliryhmistä	
570	
Liite 2. Tekstien lukuohje	
579	
Siirtokirjoitus: translitteraatio ja transkriptio	579
Ortografoiden ongelmia	580
ISO-standardit ja Unicode-merkistö	581
Eteläsiperialaiset kielet	582
Altain kieli	582
Muut aineistoni eteläsiperialaiset kielet	584
Keskimongolin lukuohje	585
Nykymongolin translitteroinnista	585
Burjaatin kielen translitteroinnista	586
Kalmukin kieli	586
Jakuutin kielen äänteistä	587
Evenkin lukuohje	587
Čukotko-kamčatkalaiset kielet: čukči ja korjakki	588
Čukotkan kielten vokaaliharmonia	589
Naisten ja miesten kieli	591
Jukagiirin lukuohje	591
Selkupin ja ketin sanojen kirjoitusasu	592
Venäjän kieli	592

Lähteet 593

Kirjallisuus 593

Verkkosivut 620

Lyhenteet 621

Kuvat, piirrokset ja äänianalyysit 621

Kirjoittaja 624

Abstract 625

Nimihakemisto 626

Asiasana- ja paikannimihakemisto 633

Alkusanat

Folkloristinen tutkijanurani alkoi 1980-luvun alussa mongolialaista kurkkulaulua ja kansanperinnettä käsittelevillä artikkeleilla, minkä lisäksi kiinnostuin turkkilaisten- ja mongolikansojen epiikasta ja kielistä. Mongoliaan ja Siperiaan suuntautuneet kenttätöyt olivat olleet suunnitelmisani jo 1970-luvulta lähtien. Merkittävänä pontimina olivat J. G. Granön, G. J. Ramstedtin, Uno Harvan ja monien muiden suomalaisten Aasian-kävijöiden matkakirjat ja tutkimukset.

Uno Harva kirjoitti *Altain suvun uskonto* -teoksensa johdannossa (1933: 14):

Vahinko vain, että ulkomaalaisten tutkijain on tällä hetkellä melkein mahdotonta päästä Siperian kansojen keskuuteen. Siihen katsoen, että venäläisten oppineiden kansatieteellinen harrastus, joka ennenkin on ollut kiitettävä, näyttää olevan yhä kasvamassa, on syytä toivoa, että Siperiankin salaperäiset, itseensä sulkeutuneet kansat pääsevät perinnätietoineen ja -tapoineen vähitellen entistä enemmän hyödyttämään kansainvälistä tiedettä.

Harva tarkoitti kansatieteellä laajempaa kokonaisuutta, johon nykyisin kuuluvat kansatieteen ohella folkloristiikka, osin antropologia ja uskonto-tiede. Viimeisen tutkimusalan uranuurtaja Harva oli itsekkin. Teoksensa Harva omisti ”G. J. Ramstedtille, mainehikkaalle altailaisten kielten tutkijalle hänen 60-vuotispäivänään” päiväten omistuksen 22. lokakuuta 1933. Teoksen johdanto oli vuonna 1933 hyvin ajankohtainen. Neuvostoliitossa keskusteltiin 1930-luvun alussa kokonaisten runoperinteiden ja aineistojen tuhoamisesta feodaalisina tai porvarillisina vahingollisina jäänteinä. Toimiin osaksi jo ryhdyttiinkin, mutta Maksim Gorki sai Neuvostoliiton kirjailijaliiton ensimmäisessä kokouksessa syyskuussa 1934 pitämässään puheessa korkeimmat vallanpitäjät vakuuttumaan, että kansanperinteen esittäjät kuuluivat niiden kulttuurimestareiden ja ihmissielujen insinöörien joukkoon, jotka tulisi nostaa proletariikkulttuurin keskiöön (ks. Gorki 1975; Vihavainen 2015). Näin myös tapahtui. Keskustelu folkloren kansanomaisuudesta alkoi, ja monet esittäjät nos-

tettiin äkkiarvaamatta arvostettuun asemaan. Keskustelun laineet kävivät ajoittain vielä korkeina, mutta suinkaan kaikki arvostelun kohteena olleet perinteet eivät joutuneet systemaattisen tuhotyön kohteiksi, pienempi osa kylläkin, kuten šamanismiin ja muihin uskonnollisuuden ilmentymiin kuuluvat traditiot.

Harvan ilmaisema huoli ulkomaalaisten tutkijoiden pääsystä Siperian kansojen keskuuteen oli kyllä aiheellinen, sillä vuosikymmeniä jatkunut tiedekontaktien hiljaiselo alkoi vasta 1980-luvun lopulla kääntyä myös kenttätutkimukselle suosiollisemmaksi. Harvan itseensä sulkeutuneiksi nimittämien kansojen keskuuteen oli Neuvostoliiton oloissa vähitellen kehitetty kielen, kirjallisuuden ja kansanperinteen tutkimuslaitoksia. Merkittävä osa uraauurtavista tutkijoista edusti juuri näitä pieniä, salaperäisiksi luonnehdittuja kansoja.

Tiedustelin 1980-luvun alussa Suomen ja Neuvostoliiton väliseltä tieteellis-tekniseltä toimikunnalta mahdollisuutta hakea apurahaa Altain ja Tuvan seudulle suunnittelemaani folkloristis-musiikkitieteellistä tutkimusmatkaa varten, mutta saamani vastauksen mukaan Venäjän Altai ei kuulunut toimikunnan kohdealueisiin. Sen sijaan saimme vuonna 1981 Juha Janhusen kanssa opetusministeriön myöntämän tutkimusstipendin Mongolian kansantasavaltaan osana Suomen ja Mongolian kulttuurivaihto-ohjelmaa. Myös Kiina avautui tutkijanvaihdolle kulttuurivallankumouksen laineiden tynnyttyä, ja perinnealalla virisi sieläläkin useita hankkeita. Niistä yksi oli suomalais-karjalaisen kalevalaisen runouden tutkimuksen innoittama suomalais-kiinalainen kansanperinteen tutkimuksen kenttätöseminaari, joka sisälsi perinteenkeruumatkan *dong*-kansan keskuuteen Guangxi-provinssin alueelle vuonna 1986. Vuonna 1988 vierailin kansainvälisen retkikunnan kanssa myös Xinjiangin mongolien asuttamalla vuoristoalueella. Nykyhetken näkökulmasta matka oli ainutlaatuinen, sillä vastaavaan tutustumiskäyntiin en saisi nykyoloissa matkustuslupaa alueen poliittisen tilanteen vuoksi.

Neuvostoliiton hajottua 1990-luvun alussa kulttuurien kenttätutkimus oli jälleen mahdollista myös Venäjällä, vieläpä sellaisilla alueilla kuin Altai, joille ei sitten J. G. Granön matkojen ollut juuri lainkaan pääsyä. Vähitellen minulle aukenivat mahdollisuudet laajempaan yhteistyöhön Venäjän ja Kiinan tutkimuslaitosten kanssa. Nämä kontaktit ovat

jatkuneet vuoteen 2022 saakka. Tiukentuneiden matkustusrajoitusten ja ideologisten sensuuritoimien takia mahdollisuudet kulttuurin kenttä-tutkimukseen ovat kuitenkin vähentyneet 1990-luvun lupaavan avautumisen jälkeen.

Tiedekontaktien vähentyminen on johtunut myös vuosien 2020–2021 koronaviruspandemiasta sekä vuodesta 2022 lähtien Ukrainan sodasta. Niinpä myös itseltäni on näinä vuosina jäänyt tekemättä matkoja muun muassa Burjatiaan, Altaille, Jakutiaan ja Tomskin alueelle ja nyttemmin tutkijakontaktini Venäjälle ovat huomattavasti vähentyneet. Myös Mongoliaan ja Kiinaan suunnitellut kenttämatkat ovat viime vuosina jääneet tekemättä. Etäyhteydet ja tietoverkko ovat jossain määrin paikanneet tilannetta. Tämä tilanne on vaikuttanut myös tämän kirjan painopisteisiin, sillä osan aineistojeni tulkinnoista olen jättänyt teoksen ulkopuolelle odottamaan otollisempaa aikaa kansainvälisen yhteistyön jatkamiselle.

Etnokulttuurinen Identiteetti Aasiassa (1994–1997) oli Suomen Akatemian rahoittama kansainvälinen tutkimusprojekti, joka kokosi yhteen tutkijoita Suomesta, Venäjältä, Kiinasta ja Japanista. Tärkeimmät yhteistyötahot olivat Venäjän tiedeakatemian A. M. Gorkin mukaan nimetty maailmankirjallisuusinstituutin folkloreosasto sekä Altain tasavallan Altaistiikan instituutti. Ryhmällä oli lisäksi yhteistyösuhteita useisiin tutkijoihin ja tutkimuslaitoksiin, tämän teoksen kirjoittajalla muun muassa Kiinan sosiaalitieteiden akatemian vähemmistökirjallisuuksien instituuttiin Kiinassa. Projekti keskittyi etnokulttuurisen poetiikan, etnohistorian ja etnolingvistiikan kysymyksiin sekä perinteiden ja kielen säilymisen ja jatkuvuuden tutkimukseen. Projektin varsinaisia tutkijajäseniä olivat allekirjoittaneen lisäksi Zoja S. Kazagačeva (johtava tutkija, Altaistiikan instituutti, Gorno-Altajsk), professori, Venäjän tiedeakatemian kirjeenvaihtajajäsen Viktor Mihajlovič Gacak ja filologian tohtori Alla Ivanovna Alieva (Venäjän tiedeakatemian maailmankirjallisuusinstituutin folkloreosasto). Kiinaan suuntautuvien kenttätöiden osalta projektin jäsenenä oli professori Juha Janhunen (Helsingin yliopisto, Aasian ja Afrikan kulttuurien ja kielten laitos). Kontaktit kiinalaisiin tutkijoihin jatkuivat lähinnä kenttätöiden, yhteisten tutkimusinfrastruktuuriprojektien ja tutkijankoulutusvaihdon kautta. Projektiemme jäseniä

olivat myös jatko-opiskelijat Arkadij Konunov (Altaistiikan instituutti, Gorno-Altajsk) ja Elina G. Rahimova (Venäjän tiedeakatemia ja Helsingin yliopisto).

Toinen Suomen Akatemian rahoittama tutkimusprojektimme *Etnopoetiikka, tekstualisaatioprosessit ja kulttuuridynamiikka* (2002–2005) oli jatkoa aiemmin mainitsemaani projektille. Projektin keskeisin termi oli *etnokulttuurinen poetiikka*, millä tarkoitimme perinnekulttuurille ominaisten ilmaisukeinojen kokonaisuutta. Muista projektin kohteista *tekstualisaatioprosessit* tarkoitti perinne-esitysten tallentamista traditio-naaleista esitystilanteista. *Kulttuuridynamiikalla* tarkoitimme yhteisöllistä koheesiota, josta kumpuaa perinteiden aktiivinen käyttö ja myös traditionaalisten runokeinojen säilyminen uusissa kulttuurioloissa.

Vuosina 1996 ja 1997 osallistuimme folkloristisille kenttätutkimusmatkoille Altai-vuoristoon, osittain samoille seuduille, joilla Johan Gabriel Granö oli kulkenut ratsain tämän vuosisadan alussa. Vuonna 1991 perustettu Venäjän federaation Altain tasavalta sijaitsee Etelä-Siperiassa, vanhojen kulttuurireittien vuoristoisessa risteyskohdassa. Etelässä rajanaapurina on Kiina, lounaassa Kazakstan, kaakossa Mongolia ja muilta suunnilta maata ympäröi Venäjä, johon autonominen tasavalta kuuluu. Pinta-alaltaan maa on lähes 100 000 neliökilometriä, mutta asukkaita vain parisataatuhatta. Vuosina 1996 ja 1997 tutkimusryhmämme tallensi kameroin, nauhurein ja videokameroin nyttemmin edesmenneiden altailaisten runonlaulajien perinnettä. Maastoautoilla pääsimme seuduille, joilla Granö aikoinaan kulki ratsain pienen tutkimusryhmänsä kanssa. Monet kulttuuripiirteistä ja tavoista ovat säilyneet Granön ajoista meidän päiviimme asti ja perinteiden elvytys- ja uusiokäyttöprosessi oli käynnistymässä.

Työskentely kenttätöiden aikana Altailla vuosina 1996 ja 1997 oli paras esimerkki tiimiyhteistyöstä, mitä olen millään kenttämatkalla kokenut.

Informanttimme Aleksej Kalkin ja Elbek Kalkin esittivät runonsa vuonna 1996 *kay*-nimisellä kurkkulaululla, jossa vokaalit tuotetaan kyllä jokseenkin tunnistettavasti, mutta konsonantit, etenkin klusiilit, arvaa runon sisältöä tuntematon lähinnä laulannan virrasta. Lisäksi runoja säestetään kaksikielisellä *tobšuur*-luuttusoittimella, mikä mutkistaa

Kuva 1. Tutkimusryhmä ja runonlaulajat. Vasemmalta: Elbek Kalkin, Z. S. Kazagačeva, Aleksej Kalkin, V. M. Gacak ja Lauri Harvilahti. Jabagan, Altai, 24.9.1996. Kuva: Tamara Sadalova.

tekstin erottamista esityksen lomasta. Toinen mestarilaulaja, Tabar Čačijakov, esitti puolestaan runonsa vuonna 1997 nopealla ja hiljaisella resitatiivilla. Yksittäiset sanat eivät alkuun erottuneet minun korviini oikeastaan lainkaan. Zoja Kazagačeva ja hänen kollegansa Tamara Sadalova, Mira Tolbina sekä Arkadij Konunov litteroivat aineiston altaiksi ja laativat sille venäjänkielisen raakakäännöksen.

Mainitsemani Suomen Akatemian rahoittama projekti mahdollisti Altaille suuntautuneiden kenttätöiden lisäksi myös Kazagačevan matkat Helsinkiin ja Moskovaan. Näiden matkojen aikana oli mahdollista paneutua alkutekstin tulkinnan ongelmiin. Kazagačevan teosten (1997, 2002) kommentaarit ovat myös olleet välttämätön apuneuvo runotekstien merkitysten ymmärtämiseksi.

Omatoimiseen käännöstyöhön on ollut käytettävissäni harvoja ja harvinaisia sanakirjoja, joista mainittakoon vuonna 1869 venäläisten lähetystyöntekijöiden ja kielentutkijoiden julkaisema altain kielen kielioppiin liittyvä sanasto (Verbickij & Il'minskij 1869). Kirjan etulehdelle on

kauniilla käsialalla kirjoitettu kirjan ostajan puumerkki: J. G. Granö. 24/IX 1915 Bijskissä. Toinen käytettävissä oleva teos on N. A. Baskakovin ja T. M. Toščakovin erinomainen, runsaasti kansanperinne-esimerkkejä ja harvinaisia runokielen sanoja sisältävä oiraatti-venäjä-sanakirja (Baskakov & Toščakova 1947).¹

Vastaavasti esimerkiksi mongolikielten, jakuutin, evenkin tai paleoaasialaisten kielten usein pieninä painoksina ilmestyneet sanakirjat ja kieliopit ovat olleet korvaamaton apu runokielisten tekstien tulkitsemiseksi. Tietoverkossa julkaissut sanakirjat ovat mahdollistaneet työskenteilyn harvinaisten, useimmiten Venäjällä julkaistujen hakuteosten äärellä.

Omat kenttätöni olivat kestoltaan melko lyhyitä. Parin kuukauden mittaiset matkat eivät riittä yhtä syvälliseen tutustumiseen tutkimuskohteeseen kuin runsas vuosisata sitten tehdyt pitkät ja vaivalloiset, mutta elämyksellisesti rikkaat, usein vuosiakin kestäneet tutkimusmatkat. Tallennusvälineet ja materiaalit ovat toki muuttuneet, pääosin nykyisen teknologian eduksi. Tosin 1900-luvun alun tutkimusmatkojen valokuvat ovat täysin omaa luokkaansa.

Venäjän Altain lisäksi minulle tarjoutui tilaisuus muihinkin kenttämatkoihin, joita oli mahdollista toteuttaa vain tuolloin. Järjestin projektimme aikana Juha Janhusen kanssa omatoimisen kenttätömatkan Amdoon Tiibetiin (Qinghai-provinssin itäosiin) vuonna 1996. Vuokrasimme tiibetiläisen ystävämme Kelsang Norbun avulla autonkuljettajan ja lähdimme pieniin kyliin. Näin välttyimme Qinghain puolueviranomaisten meille ehdottamilta turistiretkiltä. Viime vuosina olen osallistunut kongressimatkojen yhteydessä tutkimusvierailuihin Kiinaan, muun muassa Qinghai-järven (Köke-Nuur) ympäristöön vuonna 2012. Uusimmat, 2000-luvun matkat eivät ole enää olleet kenttätömatkoja, vaan lähinnä tutustumista kansanperinteen ja uskonnollisen elämän julkisuuskuvaan, joka sekin toki on kiintoisa kohde. Kenttämатkat ja ennen muuta pitkäaikaiset yhteistyösuhteet toimivat herätteenä tämän teoksen kirjoittamiselle. Lyhyemmät matkat eri puolille entistä Neuvosto-

1 Sanalla "oiraatti" tarkoitettiin (harhaanjohtavasti) vielä toisen maailmansodan jälkeen turkinsukuista altain kieltä. Tämä sana tarkoittaa itse asiassa länsimongolialaisia kansanryhmiä, jotka tosin historian eri vaiheissa olivat vaikutusvaltaisia myös nykyisen Altain tasavallan alueilla.

liittoa yli 20 vuoden aikana, Inkerinmaalle, Karjalaan, Komin tasavallan alueelle ja eri puolille Siperiaa, tarjosivat muita kenttätökohteita, jotka olivat ensiarvoisen tärkeitä perinnekulttuureihin tutustumisen kannalta. 1990-luvun matkustusmahdollisuudet ja mutkattomat tiedekontaktit loivat yhteistyöverkoston, joka juuri nyt, vuonna 2026, tuntuvat miltei utopistiselta.

Tutkimukseni kannalta olennainen teos on *Altajskie geroičeskie skazanija* 'Altain sankaritarut', joka ilmestyi akatemiaprojektimme aikana *Pamjatniki fol'klora narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka* 'Siperian ja Kaukoidän kansojen kansanperinteen muistomerkkejä' -teossarjan 15. osana vuonna 1997. Teoksen päätoimittaja oli prof. V. M. Gacak, mutta varsinainen vastaava tutkija oli käännösten, kommentaarien ja sanastojen laatija Z. S. Kazagačeva. Lisäksi Z. S. Kazagačeva väitteli Moskovassa vuonna 2002 teoksella *Altajskie geroičeskie skazanija "Oči Bala" i "Kan-Altyn". Aspekty tekstologii i perevoda* 'Altailaiset sankaritarut "Oči Bala" ja "Kan-Altin". Tekstologian ja kääntämisen aspekteja'. Vuonna 2003 julkaisin, osin yhteistyössä Z. S. Kazagačevan kanssa, teoksen *The Holy Mountain. Studies on Upper Altay Oral Poetry*. Altainkielinen myyttinen epiikka on myös uudessa teoksessani ylivoimaisesti runsaimmin edustettuna, mikä johtuu juuri Altaille suuntautuneista kenttämatoista. Suurin osa teoksen analyyseistä kohdistuvat edellä mainittujen kolmen runonlaulajan, Aleksej Kalkinin, hänen poikansa Elbek Kalkinin ja rytmitettyä proosana epiikkaa esittäneen Tabar Čačijakovin, kertomarusouteen. Myös runot ovat osin samoja. Olen näiden runojen tutkimuksen osalta jatkanut siitä, mihin projektimme mahdollistama yhteistyö Kazagačevan kanssa päättyi. Altain myyttiepiikka toimii prismana, jonka heijastamana tarkastelen muita teoksessani esiteltyjä traditioita.

Muista projektissamme valmistuneista töistä mainittakoon Arkadij Konunovin kandidaatinväitöskirja *Stilevoe var'irovanie v geroičeskih skazanijah N. U. Ulagaševa* (2008), jonka aiheena oli Venäjän Altain tunnetun runonlaulajan ja tunnustetun kansantaiteilijan N. U. Ulagaševin (1861–1946) esittämän sankariepiikan tyylillinen muuntelu. Vuonna 2012 valmistui projektin viimeisenä tuotoksena J. G. Granön *Altai*-matkakirjan venäjänkielinen laitos. Käännöksestä vastasi E. G. Rahimova, toimitustyöstä allekirjoittanut sekä A. I. Alieva ja toimituskuluista Niilo

Helanderin Säätiö. J. G. Granön poika, akateemikko Olavi Granö, antoi hankkeelle henkisen tukensa. Suuri osa painoksesta toimitettiin Altaistiikan instituuttiin Gorno-Altajskiin.

Saatuani 27.2.2017 Suomen Kulttuurirahaston myöntämän Eminensia-apurahan otsikolla *Eeposten kulttuurivaikutukset nykyaikana*, olen keskittynyt teokseni *Taigan ja tundran myyttiset eepokset* kirjoittamiseen.

Kiitokset

Elias Lönnrotin keruumatkat, Kalevalan luomistyö ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustaminen muodostivat pohjan, jolle suomalaisen kansanrunopoetiikan tutkimustraditio myöhemmin rakentui. Suomalainen ja vertaileva kansanrunoutentutkimus syntyi tarpeesta rakentaa suomalaisten ”muinaisrunojen” esihistoria. Kalevalaisen perinteen suomalainen tutkimustraditio pohjautui alkuun maantieteellishistorialliselle ja sittemmin typologis-vertailevalle menetelmälle. Koulukunnan piirissä on tehty diakronisen tutkimuksen tarpeisiin runsaasti tarkkaa kansanrunokielen ja -poetiikan analyysia (vrt. Saarinen 2018: 16).

Ensimmäinen opettajani kansanrunoutentutkimuksen alalla oli akateemikko Matti Kuusi, typologis-vertailevan suuntauksen perustaja Suomessa. Matti Kuusen innoittamana valitsin pääaineeksi suomalaisen ja vertailevan kansanrunoutentutkimuksen. Oppiaineen nimeksi tuli sittemmin folkloristiikka, mikä vastasi myös omaa orientaatiotani. Helsingin yliopiston ohella erityisesti Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on ollut minulle henkinen koti ja inspiroiva työpaikka.

Suurimman kiitoksen kannustuksesta ja tuesta osoitan edesmenneelle opettajalleni, akateemikko Anna-Leena Siikalalle. Akatemiaprofessori Lauri Honko puolestaan johdatti minut Aasian kenttätöiden vaativaan mutta palkitsevaan maailmaan. Suomalaisen perinteentutkimuksen kansainvälinen kaikupohja edisti myös tiedekontakteja, jotka mahdollistivat tutkimusmatkani Siperiaan ja Kiinan pohjoisosiin. Professori Pentti Leinon kielitieteellis-folkloristinen opastus on ollut työurani varhaisemmissa vaiheissa merkittävää.

Tämä teos ei olisi syntynyt ilman edellä mainittuja kollegoitani V. M. Gacakia, A. I. Alievaa ja Z. S. Kazagačevaa ja vuosikymmenten yhteistyösuhteita, kenttämatoja, yhteisiä projekteja ja lukemattomia keskusteluja. Tämän yhteistyön tuloksista osa on nyt luettavissa tämän kirjan sivuilta. Arvokasta apua olen saanut tutkimuskirjallisuuden muodossa ja myös keskustellen useilta kollegoiltani, joista mainitsen mongolien epiikan syvällisen tutkijan prof. S. Ju. Nekljudovin, turkkilais-mongolialaisen muinaisen ja uudemman runopoetiikan tuntijan, fil. tri. A. V. Kudijarovin, sekä antropologisen eepostutkimuksen ja korpusanalyysin specialistin, prof. D. A. Funkin, jonka teosten tarkkuus ja monipuolisuus altaillaisen perinteen pohjoispuolella asuvien šoorien ja teleuttien rikkaiden eepisten ja šamanististen perinteiden tutkimuksessa on verstaansa vailla.

Edesmennyt ystäväni prof. John Miles Foley on vaikuttanut eniten runoepiikan analyysitapani kehittymiseen vuosikausien yhteistyön, seminaarien ja tapaamisten myötä. Tutkijakollegani prof. Karl Reichl on edistänyt turkinsukuisten kansojen epiikan tutkimuksellisten näkökulmieni muotoutumista. Kiinan sosiaalitieteiden akatemian vähemmistökansallisuuksien instituutin yhteistyöprojektit ovat tarjonneet instituuttia johtaneen Chao Gejinin johdolla epiikan tutkimuksen alan kansainvälisiä konferensseja ja muita tapaamisia. Akatemiaprofessori Lauri Hongon järjestämät eepossymposiumit pohjüstivat 1990-luvulla käynnistyneitä tutkimusprojekteja.

Suuret kiitokset osoitan myös kaikille kollegoilleni, oppilailleni, suomalaisen epiikantutkimuksen jatkajille ja Siperian alueen kenttätöiden monitieteellisille edistäjille. Kiitän arvokkaasta tuesta ja kommenteista dos. Frogia, sekä kielitieteen ja Siperian tutkimuksen ja kielitieteen opastuksesta prof. Juha Janhusta. Kiitän myös FT Jukka Saarista kirjan varhaisemman vaiheen teorialukujen kommentoimisesta, sekä prof. Lotte Tarkkaa yhteistyöstä ja useiden folklorististen kysymysten luovasta ratkaisemisesta vuosikymmenten varrella.

Lapsilleni Mitja, Osma, Kukka ja Pietu Harvilahdelle ja tyttärentyttärelleni Viivi Harvilahdelle olen kertonut sovitettuina versioina monia tähänkin kirjaan sisältyviä eeppeisiä runoja ja tarinoita. Kiitän sydämellisesti erityisesti tätä suosiollista ja uskollista kuulijakuntaani.

1. Johdanto

Tutkimani itäeuraasialainen myyttiepiikka on pienten siperialaisten kansojen pitkään säilyttämä kulttuurikokonaisuus, joka eroaa sekä kielellisesti että maailmankuvallisesti alueen indoeurooppalaisesta, pääosin slaavilaisesta, valtakulttuurista. Tässä teoksessa *etnokulttuurinen poetiikka* tutkii myyttiepiikan ja sen lähilajien runokieltä, tälle epiikan lajille ja sen lähiperinteille ominaisia kielenkäytön tapoja ja esitystyyliä. Myyttiepiikan poetiikkaan kuuluvat kaikki keinovarannot – piirretasolta kokonaisrakenteisiin. Poetiikan piiriin kuuluu tässä teoksessa eepisen kerronnan erityislaatu: runokeinojen primaaripiirteet, prosodia, metriikka, parallelismi, toistuvat leksikaalisen, säetason, säejaksojen ja juonirakenteiden muodostaminen, tyylipiirteet ja perinnelajit sekä esitystekniikka.

Metodologisen taustan esittelyn lisäksi johdannossa on laajahko tutkimushistoriallinen katsaus ja perustiedot myyttiepiikan asemasta kertomarunouden tutkimuksessa sekä taigan ja tundran kansojen maailmankuvasta.

Etnokulttuurisen poetiikan metodologian taustaa

Ensimmäisen Altain-matkani aikana vuonna 1996 Aleksej Kalkinin poika Elbek Kalkin kertoi omasta runojen oppimisprosessistaan. Haastattelun aluksi hän kertoi yleisellä tasolla altailaisten uskovien runojen